

ФІЛОСОФІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 1 (091)

МАТЕРИНСТВО Й МАТЕРНАЛІЗМ У ГЕНДЕРНИХ РЕЖИМАХ НЕОЛІБЕРАЛІЗМУ Й ДИСКУРСАХ ПОСТМОДЕРНУ

Тетяна Власова

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Анотації:

Тенденції неолібералізму, що ведуть до «демократизації» та «лібералізації» особистого життя, перевизначають зміст і формат гендерних стосунків у суспільстві та в сім'ї. Домінування неоліберального та есенціального підходів, як і раніше, знецінює специфічну жіночу діяльність, пов'язану з материнством і сімейною сферою. У змішаних реакціях на матерналістські політики особливої актуальності набуває феномен репрезентації, що розкривається в мові дискурсів і текстах нарративів.

Власова Татьяна. Материнство и матернализм в гендерных режимах неоліберализма и дискурсах постмодерна
Тенденции неоліберализма, приводящие к «демократизации» и «ліберализации» личной жизни, переопределяют содержание и формат гендерных отношений в обществе и в семье. Доминирование неоліберального и эссенциального подходов, как и прежде, обесценивает специфическую женскую деятельность, связанную с материнством и семейной сферой. В смешанных реакциях на матерналистские политики особую актуальность приобретает феномен репрезентации, представленный в языке дискурсов и текстах нарративов.

Vlasova Tetiana. Maternity and maternalism in gender modes of neoliberalism and postmodern discourses

The tendencies of neoliberalism with their impact on "democratization" and "liberalization" of the private life re-define the content and format of gender relations both in society and family. The predominance of neoliberal and essential approaches, as it used to be earlier, devalue the specific woman's activity connected with motherhood and family environment. In mixed reactions to maternal policies the phenomenon of representation that unfolds in the language of discourses and narrative texts gains special significance.

Ключові слова:

неолібералізм, гендерний режим, матерналізм, приватна сфера, «політичне», репрезентація, «чоловічий погляд», суб'єктивізація, ідентичність.

неоліберализм, гендерный режим, матернализм, частная сфера, «политическое», репрезентация, «мужской взгляд», субъективация, идентичность.

neoliberalism, gender mode, maternalism, private sphere, "the political", representation, "male look", subjectivation, identity.

Драматичні зміни у світовій культурі, політиці, економіці за останні десятиліття дали потужний імпульс феміністській філософії, гендерним дослідженням, загальному гендерному науковому дискурсу. Вчені-феміністи, що репрезентують різні сфери знання, активно намагаються осмислити виклики суспільства пізнього капіталізму та глобалізації, сприяючи появі нових шляхів їх аналізу. Оскільки сім'я і материнство – це ті сфери життя, навколо яких сьогодні формуються нові соціокультурні дискурси та ціннісні орієнтації, де виникають практики, пов'язані з новими моделями шлюбно-репродуктивної поведінки, проблема феномена материнства належить до тих актуальних завдань наукового пізнання, які забезпечують розуміння кардинальних світоглядних трансформацій у нашому «постсучасному» світі.

Як зазначають учені, процеси лібералізації та демократизації, характерні для постсучасних суспільств, призводять до загального поширення постматеріалістичних цінностей, «демократизації» та «лібералізації» особистого життя, а також перевизначаються зміст і формат гендерних відносин [8, с. 21]. Трансформації, що

відбуваються, зачіпають не лише родину та відносини між подружжям/партнерами, а й феномен материнства, який аналізують соціологи й психологи, політологи та теоретики культури. Але той факт, що гендерні дослідження є міждисциплінарними, не скасовує певну «галузеву» диференціацію гендерної думки, навіть більше, передбачає пошук загальних підстав для теоретичного дискурсу. І тому слід підкреслити, що саме філософія може надати дискурс, адекватний множинності поняття «гендер».

Загальне уявлення про репрезентацію концепту «гендер» сьогодні може дати бібліографічний індекс у будь-якому солідному західному виданні з проблем гендеру та фемінізму, наприклад: гендерна рівність і капіталізм, гендерні режими та неолібералізм, гендерна рівність і глобалізація, гендерні бюджети, гендер і патріархат, гендер і постфемінізм тощо [8, с. 202–203]. Особливе місце владних відносин у гендерній проблематиці зумовлює такі популярні в українській і російській науці поняття, як «гендерна політологія», «гендерний чинник політики»,

«гендерна політична культура», «гендерна асиметрія», «гендерний вимір політичних процесів», «патерналістська політика», «політика тіла», «гендерна соціальна політика» тощо [5, с. 8–9]. Зауважимо, що материнство розглядається в подібних тезаурусах, як правило, в рубриках «гендер і сім'я» або «домашні гендерні режими».

Не зупиняючись на дефініціях, необхідно пригадати такий новий термін, як «гендерний режим», що вживається найчастіше в тому ж контексті, що й феміністський термін «патріархальний порядок», проте ці словосполучення не є синонімами. Гендерні режими – це системи гендерних відносин, тобто різні аспекти взаємопов'язаних гендерних відносин, що формують систему. Вони визначаються терміном «гендерний режим». Гендерні режими приймають різні форми, але найважливішою характеристикою залишається опозиція приватної (домашньої) і публічної (суспільної) сфер життя [8, с. 7]. Термін «патріархат», безумовно, не новий для феміністської теорії, визначається К. Міллет як «такий інститут, де одна половина населення (жінки) контролюється іншою (чоловіками)» [4, с. 150]. С. Бем пише, що патріархат – це панування чоловіків над жінками; лад, за якого наявна дискримінація людей за ознакою статі [1, с. 283]. Оскільки подібна дискримінація пов'язується, як правило, з ціннісно-ієрархічним мисленням, «логікою домінування» (К. Уоррен) як спробою виправдати підлегле становище «менш значущої» групи стосовно «більш значущої», то патріархальна теорія є, найімовірніше, терміном феміністської філософії. Філософи-феміністи, як правило, аналізують прояви нормативного дуалізму в таких опозиціях, як дух–тіло, розум–почуття, культура–природа тощо, пов'язуючи ці прояви з тією основною дихотомією «чоловік–жінка», яка стосується не абстрактної «людини», а життя конкретних жінок з їх конкретним жіночим досвідом. Учені-феміністи порушують фундаментальні філософські питання про життя та його сенс, цінності й буття. Феномен материнства, безсумнівно, посідає важливе місце й у гендерних дослідженнях.

Метою цієї публікації є спроба філософського розкриття концептуалізації материнства у складній взаємодії гендерних режимів і неоліберальних тенденцій у соціокультурних дискурсах і наративах початку XXI ст.

Термін «фемінізм» ніколи не був популярним у західній культурі, через що набув поширення термін «гендерні дослідження» як синонім до «феміністської теорії», що,

безумовно, є помилковим спрощенням. Визнаючи складність дефініції поняття «фемінізм», дослідники підкреслюють важливість чотирьох компонентів у його робочому визначенні: «Фемінізм – це віра в те, що жінки й чоловіки володіють внутрішньо властивою їм рівною цінністю. Оскільки в більшості суспільств чоловіки перебувають у привілейованому становищі як група, соціальні рухи необхідні для досягнення рівності між чоловіками й жінками з розумінням того факту, що гендер завжди перетинається з іншими соціальними ієрархіями» [7, с. 7].

Безперечно, фемінізм трансформується залежно від мінливого контексту, оскільки будь-які феміністські проекти формуються в безпосередньому зв'язку з соціокультурною, економічною та політичною «картиною світу», і посилення неолібералізму впродовж останніх 30 років є безумовним викликом для фемінізму. Неолібералізм тягне за собою розширення процесів нерівності (особливо в економіці) одночасно з процесами де-демократизації, оскільки демократична держава замінюється ринковими принципами в організації своїх головних послуг. Останнє – зростання нерівності й скорочення демократичного простору – формує складний контекст і важке середовище для практичної реалізації ідей фемінізму. Однак феміністські проекти продовжують робити важливий внесок у створення альтернативного майбутнього. Гендерні/феміністські проекти динамічно реконструюються в контексті гендерних відносин, які конститууються одночасно й інституційними сферами економіки, і громадянським суспільством, і сімейними відносинами.

Розуміння відмінності між публічним і приватним режимами залишається, як і раніше, важливим в аналізі відмінностей між тими гендерними проектами, які охоплюють матерналізм як щось позитивне для жінок, і тими проектами, які націлені на просування інтересів жінок з акцентом на необхідності рівності жінок і чоловіків, що досягається через розвиток однакових стандартів для обох статей. Відмінність між ліберальними й соціально-демократичними гендерними режимами залишається важливою для розуміння наявних сьогодні форм опору переходу від домашнього укладу до публічних гендерних режимів. Але при цьому необхідно підкреслити: якщо материнство й залишається, як і раніше, ключовим компонентом жіночої суб'єктивності, то й сексуальне «самовизначення» сьогодні важливе; у всьому світі жінки створюють альтернативне бачення краси, влади та справедливості. Нові гендерні та феміністські

проекти розширюють коло своїх пріоритетів, включаючи принцип «мютуелізму» («mutualism») як стрижень організації суспільства – від прав людини до тілесної цілісності, – підкреслюючи тим самим, що індивідуальний контроль жінок над своїм тілом слід поважати.

При цьому слід зауважити: у всі часи жінки прагнули насамперед «вхопитися» за свою ідентичність матері, хоча ця ідентичність завжди контролювалася патріархальним порядком. Репродуктивність жінки й сьогодні залишається під досить значним впливом церкви, політики, держави загалом. Державна політика обмежує репродуктивний вибір жінки, наприклад, у багатьох країнах світу аборти заборонені (Чилі, Мальта, Філіппіни, Єгипет, Індонезія, Ірак, Іран, Ірландія, ОАЕ, Колумбія, Сирія та ін.). З іншого боку, тисячі жінок у західних країнах, раніше позбавлені можливості стати матерями, сьогодні можуть народити завдяки новим медичним технологіям: штучне осіменіння, запліднення «in vitro» тощо. Проте залежно від того, хто «робить політику», нові технології можуть використовуватися для посилення нерівноправності – гендерної, класової, расової. Людське клонування, наприклад, може використовуватися в руслі теорії та практики евгеніки для репродукції певних типів людських істот, залишаючи інших під популяційним контролем.

Якщо в 70-х рр. тільки пари в шлюбі могли використовувати репродуктивні технології, то з часом незаміжні жінки – і гетеросексуалки, і лесбійки – стали розуміти й використовувати переваги «in vitro»-запліднення, «банків» сперми та інших технологій. Здебільшого донори-чоловіки залишалися анонімними, але ті донори, які свою анонімність відкрили, виявилися залученими в широкий спектр ролей та ідентичностей. Деякі чоловіки-геї стали співбатьками з лесбійками, створюючи сім'ї, що базуються на репродуктивних, а не на сексуальних відносинах. Нові технології зробили можливим сурогатне материнство, яке також породжує безліч етичних проблем, пов'язаних із суб'єктивністю та ідентичністю. Сучасні репродуктивні технології порушили нові питання у феміністському порядку. У минулому інфертильні пари або залишалися бездітними, або всиновлювали/удочеряли дітей. Хоча було прийнято «оплакувати» свою долю бездітної матері, деякі жінки, одного разу визнані «безплідними», жили, можливо, з певним відчуттям полегшення від того, що не потрібно народжувати й виховувати дітей. Однак зараз науковий прорив у репродуктивних технологіях може змусити жінок відчувати себе неадекватно,

якщо вони не стають матерями. Разом з тим, хоча випадки міжнародного та крос-культурного усиновлення останніми роками почастишали, ми не знаємо, чи зменшиться тенденція до усиновлення, якщо всі отримають гарантію генетичного потомства. І сурогатне материнство, й усиновлення надають можливість вибору для тих, хто не може виношувати дітей, і причини такого вибору потребують серйозного аналізу. Сьогодні у феміністів немає чіткої відповіді на більшість питань, які висувають нові репродуктивні технології, але вибір – бути матір'ю чи ні – повинен однозначно належати жінці.

Як зазначають науковці, одним з найважливіших внесків дослідників гендеру другої половини ХХ ст. у феміністську теорію є нове концептуальне визначення феномена «політичне» (К. Пейтман, С. Оукін і багато інших). Учені-феміністи довели, що ліберальний ідеал автономного громадянина-чоловіка ігнорує залежність чоловіків від турботи сім'ї про них. Соціальний контракт, за допомогою якого чоловіки стають громадянами, базується на невстановленому сексуальному контракті, за яким жінки обслуговують інтереси чоловіків, а західний ідеал сім'ї, представлений політичним громадянином-чоловіком, ґрунтується на відмові передати жінкам право на незалежне існування [6].

Сьогодні, як і у світі «до фемінізму», жінки чинять опір патріархальному домінуванню, утверджуючи свої повноваження в сім'ї як матері. Водночас фемінізм продовжує вимагати повного громадянства для жінок незалежно від їх сімейних відносин. Як і «матерналістки» раннього феміністського руху, сучасні жінки наполягають на своїй суб'єктності як матері, захищаючи інтереси своєї сім'ї. Історик Т. Каплан називає таку материнську владу «жіночою усвідомленістю», на відміну від «феміністської усвідомленості», коли жінки діють від імені приписаної їм гендерної ідентичності для покращення свого життя й життя своїх родин; це необов'язково означає вимогу тих привілеїв, які мають чоловіки. Політолог-фемініст М. Моліньо використовує термін «практичний гендерний інтерес» для опису «дорожньої карти» тих дослідників, які приймають гендерну ієрархію, але намагаються розв'язувати специфічні проблеми, висуваючи моральні вимоги материнства. Проте, якою б не була мова репрезентації, зусилля жінок-феміністок щодо досягнення справедливості як матері можна побачити сьогодні скрізь – і в центрі Лос-Анджелеса, і в поселеннях Коста-Ріки [9].

Фемінізм загалом завжди демонстрував змішані реакції на матерналістські політики: від есенціалізму (С. Раддик або К. Джилліган) до повної відмови від культурального визнання цінності материнства (С. де Бовуар). Але й захисники, і критики «жіночої усвідомленості» материнства повинні пам'ятати, що жінки у світі здебільшого й сьогодні продовжують виконувати сімейні функції домогосподарювання й материнства, і для дуже багатьох жінок їх соціальний авторитет, як і раніше, базується на ідентичності матері. У Європі та Африці, в Америці та Азії жінки й зараз закликають суспільство адекватно оцінювати материнський труд, незважаючи на те, що жінки одержали доступ до освіти, власності й політичних прав. Вимоги найперших феміністок, як колись, отримують відгук у всьому світі; боротьба за гендерну рівність акцентує боротьбу за права жінки-матері й у суспільстві, і в сім'ї. Однак слід підкреслити: домінування двох основних тенденцій в аналізі материнства (неоліберальної та есенціальної), як і раніше, зосереджує увагу на маскулінній публічній діяльності й знецінює специфічно жіночу діяльність, пов'язану з сімейною, приватною сферою.

З огляду на це, особливо важливим стає феномен репрезентації, пов'язаний з мовою дискурсів і текстами нарративів. Завантажена ідеологією репрезентація моделює нормативну суб'єктивізацію, входячи в практику щоденного життя, де індивіди розігрують свої соціальні ролі в певних сценаріях публічного й приватного життя. Наголосимо, що репрезентація передбачає стандарт нормативності, тобто вона має на увазі універсальний/чоловічий «погляд». Культура комодифікує репрезентації для продажу культурного продукту й посилення певного конформізму. Такі репрезентації містяться в кодованих текстах масової культури, вплив яких не видобувається з дискурсів, а радше «розкиданий» у щоденному житті, у тому, що феноменологія називає «природним ставленням». Отже, масова культура є політичним дискурсом навіть тоді, коли «співрозмовники» в цьому дискурсі не мають однакової влади, наприклад, чоловіки й жінки [9].

Мозаїка культурних «висловів» у літературі, кінематографі, ЗМІ пропонує відповідні гендерні відносини й відповідну репрезентацію жінок. Феміністська кінематографічна критична теорія – яскравий партикулярний випадок застосування

постструктуралістського підходу до аналізу нарративів культури – доводить у своєму аналізі, що нарративи материнства репрезентовані сьогодні в характерному мелодраматичному та комедійному ключі. Останні приклади: «Материнство» (реж. К. Дикманн), «Август» (реж. Дж. Уеллс), «Мама» (реж. Є. Абазова); рідкісні винятки: «Все про мою матір» (реж. П. Альмодовар) і «Мама» (реж. Д. Євстигнєєв). Естетська гангстерська сага К. Тарантіно «Убити Білла» дає дуже просту відповідь на питання, що потрібно жінці: материнство. Міфологія образу У. Турман полягає в непереможній життєтворчій силі жінки – Матері, і, можливо, ця міфологія дещо спрощена на тлі безлічі інших міфологізованих нарративів фільму К. Тарантіно.

Постсучасне материнство різноманітне й не завжди безпосередньо пов'язане зі шлюбом і кривно-родинними відносинами. Сучасне материнство все більше наповнюється такими цінностями, як прагнення до самореалізації, взаєморозуміння, побудова довірливих стосунків між батьками й дітьми. Водночас нова модель материнства, надмірний акцент на ідеальному материнстві й найсильніший пресинг масових культурних дискурсів і нарративів впливають на ідентичність жінки, яка часто опиняється в ситуації жорсткого вибору [2].

Сьогодні ми історично переживаємо фундаментальне перетворення сімейного життя. Чоловіки отримали значну підтримку в їх прагненні до більш активного батьківства. Найбільш вражаючою трансформацією в житті сім'ї в ХХІ ст., на думку багатьох учених, стане зміна ролі чоловіка, подібно до того, як в ХХ ст. поява жінок на ринку праці абсолютно змінила склад робочої сили. Науковці передбачають, що в ХХІ ст. відбудеться «реінтеграція» публічної та приватної сфер: дім і робота зближатимуться все сильніше [3]. Однак сьогодні з усієї літератури, присвяченої питанням сім'ї, виховання дітей та сексуальної орієнтації, можна винести те, що форма сім'ї – повна сім'я, розлучені батьки, матері-одиначки чи батьки-одинаки – набагато менше важить для дітей, ніж зміст родинних стосунків. І в традиційно повній сім'ї, і в інших типах сімей дітям найбільше потрібні теплота й турбота хоча б одного з батьків. Однак того, що в цій ролі найчастіше опиняється мати, не заперечує ніхто.

Список використаних джерел

1. Бем С. Л. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Л. Бем. — М. : РОССПЭН, 2004. — 336 с.
2. Власова Т. И. Гендерная идентичность в массовой культуре, как дискурсивное производство

References

1. Bem, S. L. (2004). *The Lenses of Gender. Transformation of views on the problem of gender inequality*. Moscow : ROSSPEN. [in Russian]
2. Valsova, T. I. (2014). *Gender identity in mass culture as a discursive produce of postmodern*.

- постмодерна / Т. И. Власова // Філософські аспекти соціокультурних досліджень в умовах глобалізації. Монографія. — Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2014. — С. 107—113.
3. Киммел М. Гендерное общество / М. Киммел. — М. : РОССПЭН, 2006. — 464 с.
  4. Миллет К. Сексуальная политика (главы из книги) / К. Миллет // Вопросы философии. — 1994. — № 9. — С. 148—172.
  5. Новые направления политической науки. — М. : РАПН, РОССПЭН, 2007. — 344 с.
  6. Пейтман К. Феминизм и демократия / К. Пейтман // Гендерная реконструкция политических систем / под ред. Е. В. Кочкиной, Н. М. Степановой. — М. : Институт гендерной политики; Алетейя, 2004. — С. 946—962.
  7. Freedman E. No Turning Back. The history of feminism and the future of women / E. Freedman. — New York : Ballantine Books, 2003. — 446 p.
  8. Walby S. The Future of Feminism / S. Walby. — Cambridge : Polity, 2012. — 210 p.
  9. Zeisler A. Feminism and Pop Culture / A. Zeisler. — Seal Press, 2009. — 183 p.
- In : Philosophical aspects of socio-cultural research under conditions of globalization. Monograph. Dnipropetrovsk : Vyd-vo Makovets'kyi, 107—113. [in Russian]
3. Kimmel, M. (2006). *The Gendered Society*. Moscow : ROSSPEN. [in Russian]
  4. Millett, K. (1994). Sexual Politics (chapters from the book). *Voprosy filosofii*, 9, 148—172. [in Russian]
  5. Aivazova, S. G., Patrushev, S. V., Pavlova, T. V. (2007). New directions of political science. Moscow : RAES, ROSSPEN. [in Russian]
  6. Pateman, C. (2004). *Feminism and Democracy*. In : *Gender reconstruction of political systems*. Ed. by Ye. V. Kochkina, N. M. Stepanova. Moscow : Institute of gender policy; Aleteiia, 946—962. [in Russian]
  7. Freedman, E. (2003). *No Turning Back. The history of feminism and the future of women*. New York : Ballantine Books. [in English]
  8. Walby, S. (2012). *The Future of Feminism*. Cambridge : Polity. [in English]
  9. Zeisler, A. (2009). *Feminism and Pop Culture*. Seal Press. [in English]

Відомості про автора:

Власова Тетяна Іванівна
vlasovat@inbox.ru

Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту
ім. академіка В. Лазаряна,

вул. Лазаряна, 2, м. Дніпропетровськ, 49010, Україна
doi: 10.7905/vers.v1i5.1121

Надійшла до редакції: 11.06.2015 р.
Прийнята до друку: 20.07.2015 р.

Information about the author:

Vlasova Tetiana Ivanivna
vlasovat@inbox.ru

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport
named after academician V. Lazarian,
2 Lazarian Street, Dnipropetrovsk, Dnipropetrovsk region
49010, Ukraine

doi: 10.7905/vers.v1i5.1121

Received at the editorial office: 11.06.2015.
Accepted for publishing: 20.07.2015.